

J. TRINKŪNAS

RELIGIJOS SPECIFIKOS KLAUSIMAS

(Pastabos apie senovės lietuvių religijos kilmę)

Senosios lietuvių religijos klausimas tebėlieka hipotezių ir spėjimų sferoje, nors, atrodo, šaltinių ir faktų surinkta nemažai¹. D. Saukos žodžiais tariant, „ilgiausiai išsilaikiusi viešajame Europos tautų gyvenime lietuvių pagonybė pasiekia mus tik blausiais šešėliais, iš kurių iki šiol neįstengiama atstatyti ką nors panašaus į vientisą religinę sistemą“². Pastaraisiais metais pasirodę straipsniai ir stambesni darbai dažniausiai nušviečia tik atskiras lietuvių mitologijos ir senosios religijos sritis. Iki šiol yra neaiškūs mūsų senosios mitologijos, religijos ir tautosakos tarpusavio santykiai. Archeologiniai, rašytiniai, tautosakiniai ir kiti istoriniai šaltiniai — tai tik faktai, kurie gali būti vienaip ar kitaip interpretuojami. Šiuo atveju mums kaip tik rūpi interpretavimo klausimas. Tyrinėjant senąją lietuvių religiją, dažnai būna neaišku, kokius faktus laikyti religiniais, kokius mitologiniais, kokia jų prigimtis ir vieta istoriniame procese. Atsakymo į šiuos klausimus galima ieškoti, tik apibrėžus svarbiausius kriterijus, pagal kuriuos iš senosios pasaulėžiūros išskiriami religijos, mitologijos ir kitų visuomeninės sąmonės formų reiškiniai.

Nušviečiant religijos esmę, jos specifiką, didelės reikšmės turi seniausių religijos apraiškų analizė. Kaip tik todėl religijos tyrinėtojai tiek daug dėmesio skiria pirmykštei religijai. Kita vertus, ankstyvosios religijos tyrimas negali būti sėkmingas, jeigu religiniai pirmykščio žmogaus pasaulėžiūros požymiai aiškiai neatskiriami nuo nereliginių. Dar ir dabar nemaža dalis religijos tyrinėtojų pirmykštę pasaulėžiūrą nepagrįstai laiko religine³. Bet vis labiau pradeda išsigalėti požiūris, kad pirmykštėje visuomenėje ilgą laiką truko bereliginis laikotarpis, kada viešpatavo sinkretiška mitologinė pasaulėžiūra. Šiai pasaulėžiūrai būdingas

¹ Z. Ivinskis, *Senovės lietuvių religijos bibliografija*, Kaunas, 1938, W, Mannhardt, *Letto-Preussische Götterlehre*, Rīga, 1936.

² D. Sauka, *Tautosakos savitumas ir vertė*, V., 1970, p. 37.

³ B. Černienė, *Pirmykštės pasaulėžiūros tyrinėjimo metodologinės problemos (Pirmykščių valdinių tyrimas pažinimo istorijos požiūriu)*, Filosofijos mokslų kandidato laipsnio disertacija, V., 1971.

nediferencijuotumas; vėlesnių pasaulėžiūros formų joje galima rasti tik užuomazgas. Joje užtinkami ir religinės pasaulėžiūros elementai, turintys tendenciją plėstis į santykinai savarankišką, specifinę visuomeninės sąmonės formą. Tokių procesų skatino visuomenės konfliktai su gamta ir visuomenės prieštaravimai, išskylantieji jos vystymosi eigoje.

Pasaulio religijų tyrinėjimų rezultatai leidžia išskirti tuos bendrus bruožus, kurie religijotyroje vadinami „religijos minimumu“ (E. Teiloro terminas⁴). Kartu tas „minimumas“ padeda atskirti religinius pirmykštės pasaulėžiūros elementus nuo nereliginių. Suprantama, ir pats „religijos minimumas“ turi savo istoriją ir priešistorę. Beveik visi „religijos minimumo“ apibrėžimai pripažįsta, kad svarbiausias religijos dalykas yra tikėjimas antgamtiškumu, kuriam savo ruožtu labai dažnai suteikiamas šiuolaikinis turinys, t. y. manoma, jog „antgamtiška“ yra visa tai, kas šių dienų požiūriu prieštarauja gamtos dėsniams. Šitoks požiūris paprastai sukelia painiavą, tyrinėjant pirmykštes religijas. Kai kurie mokslininkai (pavyzdžiui, K. K. Platonovas⁵) visai teisingai priėmė, jog pirmykštis žmogus negalėjo turėti abstrakčios „antgamtiškumo“ sąvokos. Tačiau jie nepagrįstai siūlo atmesti patį „antgamtiškumo“ terminą. Kitas terminas, reiškiantis „religijos minimumą“, yra „šventumas“ arba „sacrum“. Jis dažniausiai vartojamas Vakarų mokslinėje literatūroje. Prieš pusę šimtmečio jį pasiūlė vokiečių religijotyryninkas Rudolfas Oto⁶. Galima sakyti, kad tai psichologinis terminas. Jis išreiškia patyrimą to, kas nepaprasta, kas kelia siaubą ir kartu stebina, traukia į save. R. Oto neslėpė savo iracionalistinio antiistoriško metodologinio nusistatymo. Jo nuomone, per šį patyrimą randamas ryšys su transcendentine, dieviška („numinosum“, — R. Oto terminas) realybe. „Priešingai visokiam evoliucionizmui ir sensualizmui,— tai reikia tvirtai pabrėžti,— „sacrum“ yra gryna kategorija a priori“⁷,— rašė jis. Panašus antiistorizmas bei ifacionalizmas būdingas daugeliui pagrindinių Vakarų buržuazinės religijotyros mokyklų. „Sacrum“ turinio aprašymas gali būti įdomus tik tuo, kad jis neblogai apibūdina religinio patyrimo psichologiją. „Sacrum“ rodo tą psichologinę būseną, kuri susijusi su pasaulio sudvejiniu, kaip lemiamu religijos atsiradimo ir vystymosi momentu. J. Keleris įvadiniame straipsnyje į apžvalginę religijų istoriją rašo: „Istorinė įvairių religijų analizė rodo, kad bendras ir esminis visų religijų elementas yra santykis su „sacrum“ (su tuo, kas šventa)

⁴ Э. Тэйлор, Первобытная культура, М., 1939.

⁵ К. К. Платонов, Психология религии, М., 1967, стр. 64.

⁶ R. Otto, Swętość, Warszawa, 1968.

⁷ Ten pat, p. 146.

<...> Religija visada reiškia santykį su „kažkuo kitu“, bet į klausimą, kas yra tas „kažkas kitas“, kiekviena religija atsako skirtingu būdu“⁸.

Jau pats terminas „antgamtiškas“ suponuoja pasaulio sudvejinimą į gamtišką ir antgamtiską. Labiausiai problematiškas yra pasaulio sudvejinimo mechanizmas ir to sudvejinimo priežastys. Šių problemų sprendimas turi paaiškinti religijos kilmę ir jos specifiką.

Daugelis tarybinių religijos tyrinėtojų apsiriboja konstatavimu, jog „antgamtškumo“ idėjos ir apskritai religijos atsiradimo priežastis — žmogaus bejėgiškumas jį slegiančių gamtos ir visuomenės jėgų atžvilgiu. Pavyzdžiui, J. Borunkovas aiškina: „... dėl menko gamybinių jėgų išsivystymo praktinis poveikis toms jėgoms (slegiančioms žmogų,— J. T.) nedavė rezultatų, t. y. jų nebuvo įmanoma natūraliu būdu pajungti žmogui, ir jos buvo laikomos antgamtinėmis“ arba tokiomis, kurioms „negalioja materialaus pasaulio dėsningumai“⁹. Toks aiškinimas yra nepakankamas. Čia neatsižvelgiama į sudėtingą pirmykštės pasaulėžiūros gnoseologinių ir socialinių momentų sąveiką. Reikia atsiminti, kad bereliginėje epochoje ir pradinėje Homo sapiens formavimosi stadijoje žmogus objektyviai buvo žymiai bejėgiškesnis jam priešiškų jėgų atžvilgiu. Tuo tarpu religijos, kaip savarankiškos visuomeninės sąmonės formos, atsiradimas, atrodo, yra susijęs su žymiai vėlesniais laikais. Pavyzdžiui, Dž. Freizeris¹⁰ magijos nelaikė religija. Vis dažniau keliami mintis, jog fetišizmas, magija ir totemizmas egzistavo dar bereliginiam laikotarpyje¹¹. Be abejo, šių pirmykštės pasaulėžiūros apraiškų, kurios mums žinomais laikais sutinkamos įvairių religijų sistemose, kilmės reikia ieškoti nereliginėje pirmykštėje mitologinėje pasaulėžiūroje.

Kuo gi skyrėsi pirmykštė mitologinė pasaulėžiūra nuo religinės? Sąlygojama žemo, nediferencijuoto gamybinių jėgų ir socialinės organizacijos lygio, mitologinė pasaulėžiūra buvo taip pat nediferencijuota, sinkretinė. Dominavo antropomorfinis pažinimo būdas: gamtos objektams ir reiškiniams žmogus priskyrė savo paties savybes. Toks pasaulėvaizdis yra nekomplikuotas, nesuskaidytas, nėra nesuprantamų reiškinių, pasaulyje veikia žmogui pažįstamos antropomorfinio pobūdžio jėgos. Manoma, kad jau pirmykštėje pasaulėžiūroje buvęs miglotas dėsningumo suvokimas (tė sąvoka!)¹². Tik jUSDamas tam tikrus gamtos dėsningumus, žmogus galėjo plėsti savo tikslingą praktinę veiklą.

⁸ Zaręs dziejów religii, Warszawa, 1968, str. 11—12.

⁹ Ю. Ф. Борунков, Структура религиозного создания, М., 1971, стр. 36.

¹⁰ Дж. Фрэзер, Золотая ветвь, М., 1928.

¹¹ А. Д. Сухов, Философские проблемы происхождения религии, М., 1967.

¹² А. Геге, Генезис философского знания и историчность категории философского закона, Диссертация доктора философских наук, (Автореферат), Прага, 1969, стр. 12.

Kas viešpatavo pirmykščių žmonių galvose: maisto idėja ar seksualinis potraukis? Vieni autoriai įrodo, kad pirmykštį žmogų kamavo maisto troškimas, kiti mano, jog iš esmės jį valdė seksualinės jėgos. Galima sutikti, kad šie veiksniai turėjo didelės reikšmės žmogaus vystymuisi, bet ne lemiamos. Nesigilindami į šias problemas, turime pažymėti, kad pirmykštėje pasaulėžiūroje yra labai ryški idėja, jungianti šiuos du kraštutinius aiškinimus,— vaisingumo idėja. Tai rodo paleolito ir neolito epochų grafinės simbolikos analizė¹³. Magiškos simbolikos pagalba žmogus stengėsi aktyviai įsijungti į gamtos procesus ir juos pasukti sau palankia kryptimi. Seniausios vaisingumo idėjos, realizuojamos magiškais veiksmais, nebuvo susijusios su religija. Magija, kaip organiška mitologinės pasaulėžiūros dalis, nelaikytina pirmykštės religijos formą: ji yra glaudžiai susijusi su pirmykščiu deterministiniu galvojimo būdu. Griežta metų laikų kaita ir su ja susijęs pasikartojantis žemės vaisių atsiradimas buvo viena iš svarbiausių deterministinio magiško galvojimo susidarymo priežasčių.

Pirmykščio žmogaus pastangos užtikrinti savo egzistenciją palaipsniui didino jo nepriklausymą nuo gamtos stichijų. Jo santykius su gamta ėmė sąlygoti išaugusi kultūra. Vis didesnė gamtos sritis ėmė patirti žmogaus įtaką. Šita žmogų supančio pasaulio sritis palaipsniui virto jo žmogiškuoju pasauliu, jo „gamta“. Tuo tarpu ta pasaulio dalis, kuri liko žmogui nepavaldi, darėsi jam vis labiau priešiška, nesuvokiama. Jos atžvilgiu žmogus pajuto savo bejėgiškumą. Vadinasi, žmogaus sąmonėje pasaulis skilo į jam pavaldų, todėl suprantamą, ir nepavaldų — nesuprantamą. Bet, tik sukaupti didelį praktinį patyrimą, pasiekusi aukštesnę socialinės organizacijos lygį, žmonių bendruomenė galėjo sukurti pasaulio dualizmo idėją. Religija atsiranda tada, kai pasaulis padalinamas į du skirtingus pasaulius, kurie iš esmės skiriasi savo pobūdžiu. Jeigu mums, žiūrintiems mokslo akimis, antgamtinis pasaulis yra religinės fantazijos kūrinys, tai pirmykščiam žmogui antgamtinis pasaulis egzistavo tiek pat realiai, kaip ir gamtinis. Religinių vaizdinių formavimosi šaltiniu tapo senasis mitologinis, antropomorfinis mąstymo būdas. Tikrovė buvo mistifikuojama ir dėl abstraktaus žmogiškojo mąstymo pobūdžio. Jei pirmykštis mąstymas sąvokas dažnai tapatino su jų atspindimais objektais, tai religinis galvojimas pripažino antgamtinį pasaulį nusakančių sąvokų realumą. Fantazijos momentas, slypintis paprasčiausioje sąvokoje, čia ypač hipertrófuojamas¹⁴.

Pirmykštei pasaulėžiūrai būdingas ne tik sinkretiškumas, vaizdinis konkretumas, žemas abstraktumo laipsnis, bet ir ryškus emociingumas.

¹³ A. Leroi—Gourhan, *Religie prehistoriczne*, Warszawa, 1966, str. 126.

¹⁴ V. I. Leninas, *Raštai*, t. 38, p. 358.

Emocinis nusiteikimas padėjo atsirasti antgamtiškumo idėjai. Mitologinėje sąmonėje besiformuojanti antgamtiškumo idėja, kaip teisingai pastebi G. Francovas, pirmiausia reiškėsi emocine forma¹⁵. Remdamasis K. Markso nuomone apie prekinį fetišizmą, G. Francovas vysto hipotezę apie ankstyviausią religijos formą — fetišizmą, kur, jo manymu, aiškiausiai pastebima pirmykščio antgamtiškumo užuomazga, pasireiškianti tuo, jog realioms daiktams ir reiškiniams priskiriamos antjautiminės savybės. Šis procesas susijęs su emociniu bei jutiminiu daiktų ir reiškinių suvokimu, sąlygojančiu „sacrum“ idėjos atsiradimą.

Antgamtiniai vaizdiniai dar nenusako religijos specifikos. Labai svarbus religijos komponentas yra kultas. Anot V. Nikitino, „religija — tai kulto forma realizuojamas įsitikinimas tuo, kad tikrai egzistuoja antgamtiškumas“¹⁶. Kultas yra svarbiausias požymis, kuris skiria religiją nuo filosofinio idealizmo. Trečiu esminiu religijos aspektu laikoma religinė organizacija, religinė bendruomenė¹⁷. Nė vienam iš šių aspektų neteiktina pirmenybė. Norint geriau suprasti kulto reikšmę, reikia prisiminti, kad pirmykščio žmogaus pasaulėžiūros formavimuisi lemiamos reikšmės turėjo jo praktinė veikla. Tačiau praktika visada buvo papildoma racionaliomis žiniomis ir fantazija, kuri įėjo į mitologinės pasaulėžiūros sudėtį. Be to, pačią praktiką sudarė ne tik racionalūs, bet ir iracionalūs veiksmai. Gamtos reiškinių reguliaraus pasikartojimo suvokimas formavo ne tik pozityvias žmogaus žinias, bet ir tikėjimą, kad pageidaujamų rezultatų galima sulaukti ir iš veiksmų, imituojančių žmogaus praktinę veiklą¹⁸. Todėl tikslingi, racionalūs veiksmai būdavo palydimi simbolinių, parazitinių veiksmų, iš kurių palaipsniui išsivystė maginė praktika, padėjusi atsirasti tikėjimui antgamtiškumu. Šie veiksmai buvo praktikuojami tik dėl to, kad žmogus tam tikrose reikšmingose gyvenimo ir praktikos situacijose jautėsi bejėgis, kad jis neturėjo realių priemonių savo tikslui pasiekti. Savo veikale apie žmonijos kilmę J. Semionovas rašo: „Objektyvų skirtumą, kuris buvo tarp realių veiksmų, tikrai turėjusių įtakos žmonių veiklos rezultatams, ir tarp simbolinių veiksmų, kurie neturėjo jiems jokios įtakos, žmogus suvokė kaip skirtumą tarp veiksmų, kurie veiklos rezultatus apsprendė natūraliu būdu, aiškiu ir suprantamu žmogui, ir veiksmų, kurie paveikdavo rezultatus nesuprantamu, paslaptingu būdu. Įvyko žmogiškojo pažinimo susidvejinimas: be žinių apie realius

¹⁵ Г. П. Францов, Научный атеизм, М., 1972, стр. 188.

¹⁶ В. Н. Никитин, О двух основных значениях термина «религия». — Общественная жизнь и религия, вып. 1, Л., 1972, стр. 52.

¹⁷ Т. Margul, Zycie religijne jako podstawaowa kategoria religioznawstwa, — „Studia filozoficzne“, Warszawa, 1973, Nr. 2, str. 153.

¹⁸ А. Геде, Генезис философского знания и историчность категории философского закона, стр. 12.

ryšius, realias įtakas atsirado tikėjimas, kad egzistuoja kokybiškai skirtingi nuo pirmųjų, paslaptingi, nesuprantami ryšiai, paslaptingos, nesuprantamos įtakos"¹⁹. Remdamiesi marksizmo teiginiu apie praktikos vaidmenį pažinimo procese, galime tvirtinti, kad iliuzinis mąstymas formavosi sąveikoje su iliuzine praktika. Iš magiškos iliuzinės praktikos besiformuojąs kultas padėjo atsirasti religijos užuomazgoms. Kultas paaiškina religijos vaidmenį pirmųjų žmonių kasdieninio gyvenimo praktikoje: kulto veiksmų pagalba žmogus mėgino užmegzti ryšį su antgamtiniu pasauliu, paveikti jį sau palankia linkme. Nors kultas yra labai svarbi sudėtinė religijos dalis, tačiau jame išlieka maginis pradas, kurio esmė yra ta, kad žmogus stengiasi įvykių eigą palenkti savo valiai, nepaisydamas jų tariamo sąryšio su antgamtiniu pasauliu. Vadinasi, iliuzinė praktika — tai tik racionalios praktikos pratęsimas į antgamtinį pasaulį, nežiūrint to, kad kultas dažniausiai išreiškia ir nuolankumą, nusižeminimą, baimę, t. y., nežiūrint, kad religijoje paprastai dominuoja emociškai motyvai.

Religijai būdinga ne tik pasaulio aiškinimo, bet ir kompensacinė funkcija. Abi šios funkcijos glaudžiai susijusios. Religijoje žmogus ieškojo būdų, kaip įveikti savo bejėgiškumą nesuvokiamų ir neįveikiamų gamtos bei visuomenės reiškinių atžvilgiu. Iliuzinėmis priemonėmis žmogus neutralizavo baimės jausmą, kompensavo savo bejėgiškumą. Tačiau toks kompensavimas pats buvo iliuzinis, nes pačioje religinėje praktikoje transformuotu būdu išliko ir netgi suintensyvėjo baimė ir bejėgiškumas, tik šiuo atveju antgamtinių jėgų atžvilgiu.

Kaip formavosi pirmieji religiniai vaizdiniai? Prisiminkime F. Engelso duotą klasikinę religijos apibrėžimą: „...Kiekviena religija yra ne kas kita, kaip fantastinis atspindys žmonių galvose tų išorinių jėgų, kurios viešpatauja jiems kasdieniniame jų gyvenime,— atspindys, kuriame žemiškosios jėgos įgauna nežemiškųjų formą“²⁰. Galima manyti, jog anksčiau specifiškai religiniai vaizdiniai skyrėsi nuo senųjų mitologinių vaizdinių. Antgamtinių jėgų vaizdiniai buvo miglotesni ir chaotiškesni, jie kėlė baimės ir paslaptinumą jausmą. Religinė sąmonė formavosi, su-religindama mitologinę pasaulėžiūrą, suteikdama religinį turinį mitologiniams vaizdiniams. Religinių vaizdinių formavimasis praeina sudėtingą racionalių ir irracionalių momentų sąveikos procesą²¹.

Religijos pradmenys formavosi, sąveikaudami su kitais pirmųjų pasaulėžiūros elementais. Analizuodami religijos specifiką, mes atsiribojame nuo kitų visuomeninės sąmonės formų, tačiau iš tikrųjų religija

¹⁹ Ю. И. Семенов, Как возникло человечество, М., 1966, стр. 359.

²⁰ К. Марксas ir Ф. Энгельсas apie религи́я, p. 122.

²¹ А. Ф. Лосев, Античная мифология в ее историческом развитии, М., 1957.

niekada nebuvo izoliuota. Kaip jau pastebėjome, religija palaiapsniui su-religino net kai kuriuos mitologijos vaizdinius. Dėl to pirmykštė religija kartais neskiriama nuo mitologijos. Nustatyti griežtą ribą tarp mitologijos ir religijos galima tik teoriškai. Visuomeninės sąmonės formų diferencijavimasis pasiekė apčiuopiamą mastą tik pirmykštės bendruomenės irimo epochoje, kai pradėjo ryškėti turtinė nelygybė, kai ėmė išsiskirti fizinis ir protinis darbas. K. Marksas rašė: „Darbo pasidalijimas pasidaro tikru pasidalijimu tik nuo to momento, kai atsiranda materialinio ir dvasinio darbo pasidalijimas. Nuo to momento sąmonė gali iš tikrųjų įsivaizduoti, kad ji yra kažkas kita, negu esamosios praktikos išsąmoninimas, kad ji gali iš tikrųjų kažkas būti, nebūdama kažkas tikro,— nuo to momento sąmonė sugeba emancipuotis nuo pasaulio ir pradėti sudarinėti „grynąją“ teoriją, teologiją, filosofiją, moralę ir t. t.“²². Tuo laikotarpiu vis didesnę reikšmę įgauna sąmoninga dvasinė veikla. Vis labiau išsiskiria su religija susijęs tam tikrų žmonių, t. y. dvasininkų, luomas. Jis pradeda aktyviai formuoti religiją, pritaikydamas ją viešpataujančios diduomenės interesams. Irstančios bendruomeninės santvarkos religija pamažu pradėjo virsti klasinės visuomenės religija. Čia ji atliko naujas socialines funkcijas, išreikšdama žmogaus bejėgiškumą prieš aklas visuomenės jėgas. Antgamtiskumo turinys darėsi vis abstraktesnis. Religija buvo sąmoningai formuojama kaip veiksminga neekonominės prievartos priemonė.

* * *

Kaip datuoti senosios lietuvių religijos pradžią? Reiktų nusikelti į prabaltišką laikotarpį, kada viešpatavo mitologinė pasaulėžiūra. Tris religijos sudėtinės dalis — tikėjimą antgamtiskumu, kultą, religinę bendruomenę — lengviau galima apčiuopti tik irstančios pirmykštės bendruomenės ir besiformuojančios klasinės visuomenės stadijoje. Istorikai pirmykštės bendruomenės irimo reiškinius aptinka jau mūsų eros pradžioje²³. Galima manyti, kad nuo to laiko vis labiau įsigali religinis mąstymo būdas, ir religinė praktika, mitologija įgauna religinį pobūdį, atsiranda pirmieji dvasininkai — žyniai. Konkrečių istorinių žinių apie tą senosios baltų religijos laikotarpį mes beveik neturime. Tik archeologija šiek tiek nušviečia laidojimo papročius. Daugiau žinių apie senąją lietuvių religiją ir mitologiją atsiranda tik nuo XIII—XIV a., kai ima sparčiai formuotis feodaliniai santykiai ir feodalinė Lietuvos valstybė. To meto lietuvių religija jau turėjo klasiinei visuomenei būdingos religijos bruožų. Senojoje religijoje reikia skirti du sluoksnius: oficialiąją kunigaikščių religiją su žymiomis naujovėmis (tai buvo žynių — „pirmųjų ideologų“ — veiklos

²² K. Marksas ir F. Engelsas apie religiją, p. 61—62.

²³ Lietuvos TSR istorija, t. I, V., 1957, p. 21.

rezultatas) ir liaudies religiją. Įvedus krikščionybę, visų pirma žlugo oficialusis kunigaikščių religijos kultas. Liaudies masėse senoji religija išsilaikė dar kelis šimtmečius. Ji gerokai skyrėsi nuo kunigaikščių religijos. Tas skirtumas, matyt, jau egzistavo prieš krikščionybės įvedimą. Liaudies religijoje buvo daug daugiau senosios mitologijos ir pirmąsias pasaulėžiūros liekanų. Nors folkloristai per paskutinį šimtmetį užfiksavo nemažą senosios mitologijos ir religijos faktų, sprendžiant iš feodalizmo laikų lietuvių dievų panteono²⁴, iki XIX a. liaudyje išliko tik maža dievų vardų dalis.

Kuriuos iš šių faktų laikyti religiniais, o kuriuos mitologiniais? Daug žinių apie „pagonišką“ lietuvių ir prūsų religiją pateikia XVI—XVII amžiaus kronikininkai ir rašytojai. Tuo metu Lietuvoje viešpatavo krikščionybė, todėl minėtus faktus galima būtų priskirti to meto liaudies tikėjimams ir mitologijai. Tačiau archeologija ir kiti istoriniai šaltiniai rodo tuo metu egzistavus ir slaptą kultą²⁵. Tai leidžia tvirtinti, kad tuo laikotarpiu dar gyvavo senosios religijos liekanos. Palaipsniui stiprėjant krikščionybės įtakai, liaudyje įsigalėjo religinis sinkretizmas (krikščionybės ir senųjų tikėjimų samplaika), iš kurio senąją religiją galima atsekti tik pagal tikėjimus. Mūsų laikus pasiekusioje tautosakoje dar žymūs senosios pasaulėžiūros atgarsiai — mitologinės saktės, tikėjimai. Dabartiniai tyrinėjimo metodai padeda nustatyti tų sakmių ir tikėjimų atsiradimo priežastis ir amžių. Būdinga, kad šios tautosakos rūsūs mūsų laikais atlieka jau tik estetinę funkciją²⁶.

Žymus tarybinis filologas V. Toporovas, apžvelgdamas senosios baltų religijos ir mitologijos tyrinėjimų būklę, konstatavo: „pakankamai pilno ir patikimo baltų mitologijos paveikslas sukūrimas dar priešaky“²⁷. Sukurti tokį paveikslą bus galima tik kompleksinių tyrinėjimų būdu, t. y. socialinės-ekonominės analizės pagrindu derinant etnografijos, archeologijos, kalbotyros ir kitų istorinių disciplinų faktus.

²⁴ В. Н. Топоров, Заметки по балтийской мифологии.— Балто-славянский сборник, М., 1972, стр. 293.

²⁵ V. Urbanavičius, Mitologinių akmenų tyrinėjimai 1970—1971 m.— Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais, V., 1972, p. 77—84.

²⁶ N. Vėlius, Mitinės lietuvių liaudies sakmių būtybės, Filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacija, V., 1968, p. 34.

²⁷ В. Н. Топоров, Заметки по балтийской мифологии.— Балто-славянский сборник, стр. 289.